

ОЛЕКСАНДР ЄВГЕНОВИЧ КУХАРЄВ,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>,
e-mail: kukharyev@gmail.com

**СУТНІСТЬ ОBOB'ЯЗКУ СПАДКОЄМЦІВ ВІДШКОДУВАТИ ВИТРАТИ
НА ПОХОВАННЯ СПАДКОДАВЦЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОНАННЯ**

Статтю присвячено з'ясуванню сутності обов'язку спадкоємців відшкодувати витрати на поховання спадкодавця та особливостям його виконання. Наголошено, що зазначений обов'язок не є елементом складу спадщини. Обґрунтовано висновок, що здійснення оплати на поховання спадкодавця породжує недоговорне зобов'язальне правовідношення, в якому кредитором виступає особа, котра понесла відповідні витрати, а боржником – спадкоємець за умови прийняття ним спадщини. Таке зобов'язання виникає лише за умови, якщо кредитор сплатив власні кошти на поховання померлого та ці витрати були розумними. Зазначено, що розмір відшкодування витрат на поховання спадкодавця залежить від правового статусу кредитора. Якщо витрати понесла особа, яка не є спадкоємцем, сплачені кошти відшкодовуються їй у повному обсязі. Спадкоємці ж несуть ці витрати в розмірі, пропорційному їхній частці у спадщині. Крім того, спадкоємці мають відшкодувати витрати на поховання спадкодавця незалежно від вартості успадкованої ними частки.

Ключові слова: *спадкування, спадкодавець, спадкоємець, склад спадщини, обов'язок спадкоємця, витрати на поховання, виконання обов'язків.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Згідно зі ст. 1232 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) на спадкоємців покладений обов'язок відшкодувати розумні витрати, які були зроблені одним із них або іншою особою на поховання спадкодавця¹. Таке обмежене нормативне регулювання виконання зазначеного обов'язку, а також використання оціночної категорії «розумні витрати», породжують суттєві складнощі у правозастосовній діяльності. Зокрема, законодавство не визначає порядку, обсягу й особливостей відшкодування особі витрат, понесених на поховання спадкодавця. У цьому аспекті слід вказати на неоднаковий підхід судів щодо віднесення до вказаних витрат коштів, сплачених за поминальний обід. Крім того, відсутність деталізації на рівні підзаконних нормативно-правових актів порядку видачі нотаріусом дозволу на одержання частини вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі) для поховання померлого зумовлює систематичні відмови з боку нотаріусів щодо вчинення цієї нотаріальної дії.

При цьому проблематика відшкодування витрат на поховання спадкодавця детально не розкривалася у правовій доктрині. Хоча потреба в цьому є, враховуючи відсутність єдиної позиції щодо сутності відповідного обов'язку та особливостей його виконання.

Наведені обставини свідчать про необхідність ретельного наукового аналізу відносин, що виникають унаслідок виконання спадкоємцями обов'язку відшкодувати витрати на поховання спадкодавця. Цьому також сприяє розпочатий процес рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства, під яким розуміють проведення системних суттєвих новацій щодо змісту і структури чинного ЦК України (інших кодексів і законів, що формують приватноправове поле) (Кузнецова та ін., 2021, с. 27). Саме в процесі системного оновлення всього масиву цивільного законодавства можна врахувати ключові напрями вдосконалення виконання спадкоємцями своїх обов'язків, зокрема того з них, що є предметом цього дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою публікації є з'ясування сутності обов'язку спадкоємців відшкодувати витрати на поховання спадкодавця та виявлення особливостей його виконання. Для досягнення окресленої дослідницької мети необхідно вирішити такі завдання: критично оцінити відповідні

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.02.2023).

положення законодавства, судової практики та цивілістичної доктрини; визначити, чи є обов'язок відшкодувати витрати на поховання елементом складу спадщини; розкрити обсяг виконання спадкоємцями цього обов'язку; з'ясувати зміст оціночної категорії «розумні витрати» в контексті предмета дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Тематика відшкодування витрат на поховання спадкодавця в дослідженнях українських правників має побіжний або периферійний характер, оскільки розглядалася на рівні частин підручників та посібників (І. В. Спасибо-Фатєєва, С. Я. Фурса, Ю. О. Заїка, О. П. Печений, Є. О. Рябоконт, А. О. Геліч, В. В. Надьон, Є. І. Фурса, Ю. Є. Ходико). Показовою в цьому аспекті є відсутність спеціальних монографічних праць. Увага учених фокусувалася переважно на загальних положеннях виконання спадкоємцями обов'язків спадкодавця, особливостях пред'явлення вимог кредиторами спадкодавця та порядку їх задоволення. Зокрема, у праці І. В. Спасибо-Фатєєвої та В. В. Надьон (2016) «Правова природа обов'язків у складі спадщини» досліджувалися обов'язки спадкоємців у спадкових правовідносинах. Крім того, аналізувалася правова природа обов'язків, що виникають із договору, закону, заповідального відказу (легату) та покладання.

Публікація Т. Г. Абібулаєвої (2017) «Борг як об'єкт спадкування» присвячена аналізу правової природи терміна «борг», визначенню його змісту і місця у спадковому правонаступництві. Дослідниця класифікувала обов'язки спадкодавця, що переходять у порядку спадкування, на три групи: 1) обов'язки з повернення грошових коштів; 2) обов'язки з виконання певних дій (повернення майна тощо); 3) обов'язки з утримання від учинення дій – не перешкоджати землекористувачу за договором суперфіцію здійснювати будівництво або не перешкоджати відказоодержувачу користуватися житловою нерухомістю.

Слід окремо вказати на статтю О. В. Розгон (2011) «Розпорядження заповідача, які стосуються порядку поховання, увічнення його пам'яті», в якій розглядається широкий спектр питань: здійснення особистих немайнових прав померлої людини; аналіз розпоряджень заповідача, що стосуються порядку поховання та увічнення його пам'яті; визначення характерних ознак та істотних умов договору про надання ритуальних послуг; окреслення особливостей підтвердження та стягнення витрат на поховання спадкодавця.

Наведений огляд літератури свідчить, що обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати

на поховання спадкодавця не був предметом самостійного наукового дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для досягнення поставленої мети наукової статті використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Загальнонаукові методи (діалектичний, аналізу та синтезу, формально-логічний) є базовими юридичними прийомами, засобами дослідження всієї роботи.

Питання методів вирішується у правовій доктрині неоднозначно у зв'язку з виокремленням різноманітних методів. Утім, найбільш компромісним і прийнятним є існування серед спеціальних методів дослідження формально-логічного (догматичного), історико-правового й методу моделювання, що використовувалися в цій статті.

Формально-юридичний (догматичний) метод застосовувався під час аналізу змісту правових норм спадкового законодавства, а також матеріалів судової практики, шляхом їх вивчення та інтерпретації.

Використання історико-правового методу дозволило виявити витоки категорії «витрати на поховання» за допомогою похоронного позову, відомого з часів Стародавнього Риму. Додатково цей метод застосовувався в процесі дослідження історичних аспектів поховальних традицій українців із метою з'ясування доцільності віднесення коштів, сплачених за поминальні обіди, до витрат на поховання.

За допомогою методу моделювання обґрунтовано подальші перспективи вдосконалення цивільного законодавства щодо відшкодування особі витрат на поховання спадкодавця. Зокрема, аргументована необхідність нормативного закріплення процедури надання нотаріусом дозволу на одержання особою частини вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі) для виконання зазначеного обов'язку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Витрати на поховання спадкодавця здійснюються спадкоємцем або іншою особою вже після відкриття спадщини. При цьому такі витрати можуть бути понесені виключно на поховання померлого, тобто комплекс заходів та обрядових дій, які здійснюються з моменту смерті людини до поміщення труни з тілом або урни з прахом у могилу або колумбарну нішу, облаштування та утримання місця поховання відповідно до звичаїв і традицій, що не суперечать законодавству (ст. 2 Закону України «Про поховання та похоронну справу»¹).

¹ Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10.07.2003 № 1102-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

Слід зазначити, що правова можливість стягнення витрат на поховання відома ще з часів Стародавнього Риму. Так, Ульпіан у 25 книзі «Коментарів до едикту» визначав похоронний позов, що пред'являвся лише стосовно витрат на поховання спадкодавця та не стосувався інших витрат. Похоронний позов був заснований на справедливості, що встановлювалася з огляду на гідність померлої особи, причини, час і на підставі доброї довіри таким чином, аби особі, яка витратила кошти на поховання, не нараховувалося більше, ніж вона сплатила. Також наголошувалося на тому, що не слід виконувати волю заповідача в разі перевищення справедливої міри витрат (Кофанов, 2008, с. 605).

У цивілістиці з'ясування питання сутності обов'язку спадкоємців відшкодувати витрати на поховання спадкодавця належить до дискусійних. Існують дві позиції, прихильники яких по-різному визначають правову природу цього обов'язку. Так, деякі вчені відносять досліджуваний обов'язок до складу спадщини (Нестерцова-Собакарь та ін., 2017, с. 95; Шишка, Сопілко, Козирева, 2015, с. 42). Інші науковці обстоюють протилежну позицію, стверджуючи, що обов'язок відшкодувати витрати на поховання не можна розглядати як елемент складу спадщини (Заїка, 2007, с. 76; Ходико, 2016, с. 89).

Окремо слід навести висновок А. О. Гелич (2010, с. 22), згідно з яким витрати на поховання належать до вимог, що обтяжують спадщину. Подібна точка зору висловлювалася ще в 1953 р. В. І. Серебровським (1953, с. 211). Він виокремлював дві групи боргів, що обтяжують спадщину: 1) борги самого спадкодавця; 2) борги, що виникають зі смертю спадкодавця. Додатково вчений запропонував у першу чергу відшкодувати за рахунок спадкової маси витрати, пов'язані з доглядом за спадкодавцем під час його хвороби, а також похованням померлого.

Розглядаючи це питання, слід виходити з того, що склад спадщини охоплюється тими правами й обов'язками, носієм яких був спадкодавець за життя. Так, визначальними ознаками обов'язків у складі спадщини є такі: 1) обов'язки спадкодавця виконуються спадкоємцями лише в межах вартості успадкованої частки; 2) до складу спадщини входять виключно ті обов'язки, які виникли у спадкодавця за життя та не припинилися внаслідок його смерті; 3) розмір боргів спадкодавця ви-

значається на час відкриття спадщини незалежно від моменту її прийняття спадкоємцями, оформлення та державної реєстрації; 4) обов'язки є додатковим елементом складу спадщини, оскільки переходять до спадкоємця лише разом із правами, належними спадкодавцеві (водночас права є основним елементом складу спадщини); 5) борги спадкодавця у складі спадщини мають особливий правовий режим, імперативно встановлений законом; 6) спеціальний порядок виконання обов'язків спадкодавця (Кухарев, 2020).

Обов'язки, що з'явилися внаслідок смерті особи або після настання цього факту, не є елементами складу спадщини, хоча можуть покладатися на спадкоємця. Такий підхід відповідає концепції універсального спадкового правонаступництва, що виступає методологічною засадою спадкового права. Сутність універсального спадкового правонаступництва становить перехід, динаміку прав та обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців. правонаступництво ілюструє посмертний рух прав та обов'язків особи, визначаючи їхню юридичну долю та зміну суб'єкта-носія. Саме тому визначальним в аспекті досліджуваної проблематики є належність відповідних прав та обов'язків спадкодавцю за життя. Додатково такі права та обов'язки не мають припинитися внаслідок смерті їх носія через особистий характер. У зв'язку із цим обов'язки, які виникли після або внаслідок смерті спадкодавця, за своєю природою не є спадковими та мають інший правовий режим. За таких обставин обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на поховання спадкодавця не є елементом складу спадщини.

Між особою, яка сплатила кошти на поховання спадкодавця, та спадкоємцями виникає зобов'язальне правовідношення, що за своєю природою належить до недоговірних зобов'язань. Кредитором у такому зобов'язанні виступає особа, яка понесла зазначені витрати. Це може бути спадкоємець або інша особа, яка не має права на спадкування. Боржник – це особа, яка:

1) є спадкоємцем, тобто закликається до спадкування на підставі заповіту або в порядку черговості, що закріплена в законі;

2) прийняла спадщину в порядку, встановленому законом.

При визначенні розміру та відшкодуванні коштів, сплачених на поховання спадкодавця, не застосовуються положення статей 1281, 1282 ЦК України, що визначають пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців та обов'язок спадкоємців задовольнити

вимоги кредитора. Такий висновок зумовлений двома чинниками. По-перше, обов'язок спадкоємця сплатити витрати на поховання спадкодавця не належить до складу спадщини, про що йшлося вище. По-друге, особа, яка понесла такі витрати, є кредитором спадкоємця, а не спадкодавця, адже вони не впливають із зобов'язань померлого.

Додатково слід зазначити, що у ст. 1281 ЦК України закріплений шестимісячний строк пред'явлення кредитором спадкодавця своїх вимог до спадкоємців. Проте строки пред'явлення вимоги про відшкодування витрат на поховання законом не передбачені. Це свідчить про можливість застосування до відповідних правовідносин положення ст. 257 ЦК України, що визначає загальний строк позовної давності тривалістю у три роки.

При цьому можлива конкуренція вимог кредиторів спадкоємця та спадкодавця, тобто до спадкоємця можуть бути пред'явлені одночасно кілька вимог – від кредиторів спадкодавця та особи, яка сплатила кошти на поховання. Враховуючи, що закон не визначає черговості задоволення вимог кредиторів у сфері спадкового права, це питання вирішується спадкоємцем самостійно.

Хоча в юридичній літературі стосовно цього висловлюється й інша позиція. Так, О. В. Розгон (2011) стверджує, що в першу чергу відшкодовуються витрати, викликані хворобою та похованням спадкодавця, у другу – витрати на охорону спадщини й управління нею, у третю – витрати, пов'язані з виконанням заповіту. Проте така точка зору видається спірною через надмірно широке тлумачення ч. 1 ст. 1232 ЦК України та заснована на послідовності перерахування відповідних витрат у наведеній нормі. Хоча з метою належного захисту прав кредиторів, а також забезпечення балансу інтересів усіх суб'єктів спадкових правовідносин, доцільно на законодавчому рівні встановити черговість задоволення вимог кредиторів у сфері спадкового права.

У разі закликання до спадкування кількох спадкоємців їхній обов'язок відшкодувати витрати на поховання спадкодавця не є солідарним. Такий висновок зумовлений положенням ст. 541 ЦК України, згідно з яким солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема в разі неподільності предмета зобов'язання. У статті 1232 ЦК України не міститься застереження про солідарний обов'язок спадкоємців.

Визначення розміру витрат на поховання спадкодавця, що підлягає стягненню зі спад-

коємців, залежить від правового статусу кредитора. Так, якщо кредитор не є спадкоємцем, то особи, які закликаються до спадкування, мають сплатити витрачені ними кошти в повному обсязі, виходячи із закріпленого законом критерію розумності. Наприклад, кредитором може бути виконавець заповіту, на якого заповідач поклав обов'язок здійснити поховання за певним обрядом, облаштування та утримання місця поховання. Згідно з ч. 1 ст. 1286 ЦК України заповідач може доручити виконання заповіту фізичній особі з повною цивільною дієздатністю або юридичній особі (виконавцеві заповіту). Якщо ж витрати на поховання зробив один зі спадкоємців, слід врахувати таке. Спадкоємці зобов'язані сплатити кошти на поховання в розмірі, пропорційному їхній частці у спадщині. Через це в разі здійснення витрат на поховання тільки одним зі спадкоємців сума, що підлягає відшкодуванню, зменшується на його частину, що припадає на ці витрати. При виконанні спадкоємцями зазначеного обов'язку вартість успадкованої боржником частки не має правового значення. Головне, щоб такі витрати відповідали критерію розумності.

Оплата одним зі спадкоємців витрат на поховання спадкодавця не є підставою для збільшення розміру його спадкової частки. Він може лише порушити питання про відшкодування йому частини витрачених коштів. Аналогічний висновок сформульований у постанові Верховного Суду від 5 березня 2019 р.¹

Важко при цьому погодитися з позицією, що витрати на поховання обтяжують спадщину. Вважаємо, що такі витрати обтяжують не спадщину, оскільки не входять до її складу, а спадкоємця та породжують класичне недоговірне зобов'язання.

У статті 1232 ЦК України щодо витрат на поховання застосовується така вимога, як розумність. За своїм змістом поняття «розумні витрати» є оціночною категорією. Оціночні категорії – це поняття, зміст яких не конкретизований у законодавстві внаслідок їхньої специфіки, однак їх конкретизація відбувається в процесі правозастосування з урахуванням конкретних життєвих обставин, на врегулювання яких спрямовані норми, що містять оціночні поняття (Музика, 2020, с. 91). У книзі 6 ЦК України містяться й інші оціночні категорії – *непомірно великий* розмір неустойки (штрафу, пені),

¹ Постанова Верховного Суду від 05.03.2019 : справа № 379/439/17, провадження № 61-7140св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80715941> (дата звернення: 01.02.2023).

розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди (ч. 5 ст. 1231); *суспільно корисна* мета (ч. 2 ст. 1240); обставини, що мають *істотне значення* для зменшення судом розміру обов'язкової частки у спадщині (абз. 2 ч. 1 ст. 1241).

Розумність традиційно розглядають як одну із чеснот людини поряд зі справедливістю, розважливістю та мужністю (Данильян та ін., 2002, с. 222). Доктрина цивільного права виходить із того, що принцип добросовісності (*good faith*) виступає внутрішнім критерієм, у той час як справедливість і розумність (*reasonableness and equity*) – зовнішнім або об'єктивним (Довгерт, 2007, с. 85). М. О. Стефанчук (2008, с. 41) зазначає, що поняття розумності поведінки не можна виводити з абстрактної особи та її можливої поведінки, оскільки в такому разі всі, хто наділений рівнем інтелекту нижче середнього (психічно хворі, недоумкуваті), недостатнім рівнем знань (учні та студенти) та життєвого досвіду (діти і молодь), вважатимуться такими, що діють нерозумно. Було б доцільніше до кожного окремого випадку застосовувати відповідний критерій розумності.

Зміст категорії «розумні витрати» в контексті ст. 1232 ЦК України залежить від багатьох факторів, зокрема майнового стану кредитора та боржника, взаємин у конкретній сім'ї тощо. На нашу думку, розумність у цьому аспекті визначається двома критеріями: розміром витрат і необхідністю їх здійснення. Наприклад, важко назвати розумними витрати на поховання спадкодавця на суму 103 060 грн, серед яких більша частина коштів була витрачена на встановлення ритуального склепу¹.

При цьому слід врахувати нормативно встановлений мінімальний перелік необхідних ритуальних послуг, до якого входять: оформлення договору-замовлення на організацію та проведення поховання; оформлення свідоцтва про поховання; копання могили (викопування могили ручним або механізованим способом, опускання труни з тілом померлого в могилу, закопування могили, формування намогильного насипу та одноразове прибирання території біля могили); монтаж і демонтаж намогильної споруди при організації підпоховання в існуючу могилу; кремація тіл померлих; поховання та підпоховання ур-

ни з прахом померлих у колумбарну нішу, в існуючу могилу, в землю; зберігання урн із прахом померлих у крематорії; організація відправлення труни з тілом чи урни з прахом померлого за межі України; запаювання оцинкованої труни; замощення урни з прахом померлого в колумбарну нішу².

Як наголосив Верховний Суд у своїй постанові від 21 березня 2018 р., витрати на проведення поминального обіду, який проводиться після поховання, не належать до витрат на поховання, обов'язок щодо відшкодування яких покладається на спадкоємців на підставі ст. 1232 ЦК України³. Ця правова позиція застосовується Верховним Судом і по інших справах⁴, а також судами нижчих інстанцій⁵.

Наведена правова позиція видається спірною, адже сформована на підставі буквального тлумачення ст. 2 Закону України «Про поховання та похоронну справу», в якій міститься поняття поховання як комплексу дій, що вчиняються з моменту смерті людини до поміщення труни з тілом або урни з прахом у могилу або колумбарну нішу, облаштування та утримання місця поховання. Водночас поминальні обіди

² Необхідний мінімальний перелік окремих видів ритуальних послуг : затв. Наказом Держ. комітету України з питань житлово-комунального господарства від 19.11.2003 № 193 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-04> (дата звернення: 01.02.2023).

³ Постанова Верховного Суду від 21.03.2018 : справа № 753/15444/15-ц, провадження № 61-2424св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73156899> (дата звернення: 01.02.2023).

⁴ Див., напр.: Постанова Верховного Суду від 02.10.2019 : справа № 592/8066/16-ц, провадження № 61-34225св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85110876> (дата звернення: 01.02.2023); Постанова Верховного Суду від 30.10.2019 : справа № 484/1407/17, провадження № 61-30665св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85443141> (дата звернення: 01.02.2023).

⁵ Див., напр.: Рішення Херсонського міського суду Херсонської обл. від 22.01.2018 : справа № 766/5996/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72132134> (дата звернення: 01.02.2023); Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 14.01.2016 : справа № 234/16092/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55041583> (дата звернення: 01.02.2023).

¹ Рішення Герцаївського районного суду Чернівецької обл. від 23.12.2021 : справа № 714/970/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102213166> (дата звернення: 01.02.2023).

нерозривно пов'язані з народними звичаями та християнськими обрядами. В історичних джерелах зазначається, що поховальні традиції українців поділяють на дві складові: похорон і помини (Небесна, 2009). За твердженням І. Несен (2009, с. 254, 255), поминальні заходи починалися відразу після поховання і мали передусім характер спільних трапез чи пригощань на згадку про померлого. Цикл поминальних колективних трапез розпочинався з поховального обіду. Він обов'язково був гарячим і готувався в хаті померлого. Тут же випікали хліб: його зазвичай ламали руками і в окремих селах називали «панахидою». Похоронний обід традиційно складався з таких страв: каша, борщ, узвар, картопля, капуста, квасоля, вареники з маком, юшка з грибами. Завершували обід каша з борщем і кисіль. Останні три страви становили мінімальну трапезу і вважалися обов'язковими.

Вважаємо, що особа має отримати відшкодування коштів, які вона сплатила за проведення поминального обіду. Це повною мірою відповідає не лише справедливості, добросовісності та розумності як загальним засадам цивільного законодавства (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України), а й народним звичаям, обрядам. Невипадково наведене вище положення Закону України «Про поховання та похоронну справу» розкриває поняття «поховання померлого» через комплекс заходів та обрядових дій, а у ст. 7 ЦК України міститься застереження про те, що цивільні правовідносини можуть регулюватися звичаєм. Стосовно цього зазначимо, що на норми спадкового права суттєво впливають соціокультурні, соціально-економічні та навіть релігійні фактори. Сфера спадкування нерозривно пов'язана з національними звичаями країни, особливою ментальністю суспільства, що формувалася століттями. Тому слушною, на нашу думку, є позиція тих судів, які задовольняють вимоги позивачів у частині компенсації витрат на проведення поминальних обідів¹.

¹ Див., напр.: Рішення Хмельницького міського районного суду Хмельницької обл. від 06.10.2022 : справа № 686/17404/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106820182> (дата звернення: 01.02.2023); Рішення Вінницького міського суду Вінницької обл. від 21.12.2021 : справа № 127/28498/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102250953> (дата звернення: 01.02.2023); Рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці від 20.02.2017 : справа № 2/727/

Відповідно до змісту ч. 1 ст. 1240 ЦК України заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій щодо визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання. Крім того, у ст. 6 Закону України «Про поховання і похоронну справу» встановлюється право громадян на поховання їхнього тіла та волевиявлення щодо належного ставлення до тіла після смерті. Таке волевиявлення може бути виражене у: згоді чи незгоді на проведення патолого-анатомічного розтину; згоді чи незгоді на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів; побажання бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч із певними раніше померлими чи бути підданим кремації; дорученні виконати своє волевиявлення певній особі; іншому дорученні, що не суперечить законодавству. Причому з урахуванням етнічних, релігійних чи культурних традицій поховання померлих може здійснюватися іншим способом. Особливість розпорядження щодо місця і форми здійснення ритуалу поховання полягає в тому, що спадкоємець або інша особа, яким воно адресоване, мають дізнатися про зміст заповіту до моменту поховання.

Подібні розпорядження хоча й не часто, але зустрічаються у правозастосовній практиці. Наприклад, заповідачка поклала на спадкоємця обов'язок поховати її на міському цвинтарі м. Нікополя і провести церковну службу у зв'язку з її похованням. Загальними зборами вірян релігійної громади Спасо-Преображенського Собору м. Нікополя 5 жовтня 2012 р. було прийнято рішення про покладення на клірика Спасо-Преображенського Собору м. Нікополя виконання обов'язку щодо проведення церковної служби. Відповідно до висловленої волі заповідачку поховали на міському цвинтарі м. Нікополя з проведенням церковної служби у зв'язку з її похованням².

Один із відомих дослідників спадкового права В. І. Серебровський виявив бажання, щоб на його пам'ятнику не було традиційного напису із вказівкою прізвища, ім'я та по батькові померлого, адже такий напис доречний

153/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64969875> (дата звернення: 01.02.2023).

² Рішення Нікопольського міського районного суду Дніпропетровської обл. від 29.10.2013 : справа № 182/8637/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35349740> (дата звернення: 01.02.2023).

на дверях квартири, де мешкає людина. Він сам склав собі епітафію: «Тут покоїться прах професора-юриста Володимира Івановича Сребровського», яка і висічена на його надгробному пам'ятнику.

Четвертий помічник капітана «Титаніка» Дж. Боксхолл, який помер у квітні 1967 р. на 84-му році життя, заповів розвіяти його попіл в океані в координатах 41'46" північної широти і 50'14" західної довготи – у розрахованому ним місці загибелі «Титаніка» (Заїка, 2007, с. 137).

Витрати, пов'язані з похованням заповідача на підставі його розпорядження, аналогічно сплачуються за умови відповідності їх критерію розумності.

Особа набуває право вимагати відшкодування лише власних коштів, які вона витратила на поховання спадкодавця. Зокрема, не враховується в розмір понесених кредитором витрат отримана державна матеріальна допомога на поховання. Згідно зі ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹ допомога на поховання застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні, надається в розмірі, що встановлюється правлінням Пенсійного фонду України, але не менше розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, встановленого законом. Постановою Пенсійного Фонду України «Про встановлення розміру допомоги на поховання»² встановлено розмір допомоги на поховання застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні, що становить 4 100 грн.

Якщо поховання проводилося особою за рахунок спадкового майна, право вимоги до інших спадкоємців не виникає. Так, відповідно до ч. 3 ст. 1298 ЦК України до закінчення строку на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення. Тобто нотаріус має право надати дозвіл на отримання частини коштів з банківського рахунку спадкодавця

для його поховання. У юридичній літературі наголошується, що дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця в банку – це процесуальний документ, який видається нотаріусом за заявою спадкоємців і має на меті надання такій особі права на отримання частини банківського вкладу спадкодавця до закінчення строку на прийняття спадщини, якщо необхідність видачі викликана обставинами, що мають істотне значення.

Дозвіл видається як на покриття вже понесених витрат (з догляду за спадкодавцем під час хвороби, а також на його поховання), так і на покриття витрат, що можуть бути здійснені в майбутньому (витрат, пов'язаних із повідомленням спадкоємців про відкриття спадщини, інших витрат, викликаних обставинами, що мають істотне значення). Правова оцінка істотності обставини здійснюється нотаріусом на власний розсуд.

Видача нотаріусом вказаного дозволу є винятком із загальної процедури спадкування права на банківський вклад, фактичне одержання коштів за яким спадкоємцями можливе тільки після оформлення правостановлюючого документа на вклад – свідоцтва про право на спадщину (Бондарєва, 2016, с. 7, 8).

Важливо враховувати, що видача дозволу є правом, а не обов'язком нотаріуса, через що його відмова не може бути оскаржена в судовому порядку. У цьому аспекті слід зробити таке застереження. У Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України³ відсутні правила стосовно видачі дозволу на одержання частини вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі). У зв'язку із цим на практиці нотаріуси часто відмовляють спадкоємцям у вчиненні відповідної нотаріальної дії. Хоча в п. 199 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (втратила чинність)⁴ містилося положення, згідно з яким нотаріус мав право видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця в

¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> (дата звернення: 01.02.2023).

² Про встановлення розміру допомоги на поховання : Постанова Правління Пенсійного Фонду України від 26.12.2022. № 29-1 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1699-22> (дата звернення: 01.02.2023).

³ Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. Наказом М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 01.02.2023).

⁴ Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 № 20/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0283-04> (дата звернення: 01.02.2023). Втратила чинність.

банку (фінансовій установі) на покриття витрат із догляду за спадкодавцем під час його хвороби, а також на його поховання; на утримання осіб, які перебували на утриманні спадкодавця; витрат, пов'язаних із повідомленням спадкоємців про відкриття спадщини; інших витрат, викликаних обставинами, які мають істотне значення. При цьому згідно з пп. 3.11.32 п. 3.11 гл. 3 Порядку учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України¹ консул до закінчення строку для прийняття спадщини може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення.

Вважаємо, що окреслене питання потребує подальшого нормативного закріплення. У Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України доцільно деталізувати процедуру видачі такого дозволу, а у Правилах ведення нотаріального діловодства² навести відповідну форму. Крім того, відповідно до змісту ч. 3 ст. 1298 ЦК України дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі) видається лише спадкоємцю. Хоча витрати на поховання може понести й інша особа, зокрема виконавець заповіту, що аналогічно вимагає законодавчого регулювання.

ВИСНОВКИ. Обов'язок відшкодувати витрати на поховання спадкодавця не є елементом складу спадщини, тому при його виконанні не застосовуються положення статей 1281, 1282 ЦК України, що визначають пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців та обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора. Здійснення оплати поховання спадкодавця спадкоємцем або іншою особою породжує недоговірне зобов'язальне правовідношення, в якому кредитором висту-

пає особа, котра понесла відповідні витрати, а боржником – спадкоємець за умови прийняття ним спадщини. Розмір відшкодування витрат на поховання спадкодавця залежить від правового статусу кредитора. Якщо витрати понесла особа, яка не є спадкоємцем, зокрема виконавець заповіту, сплачені кошти відшкодовуються їй у повному обсязі. Спадкоємці ж несуть ці витрати в розмірі, пропорційному їхній частці у спадщині. Через це в разі здійснення витрат на поховання одним зі спадкоємців сума, що підлягає відшкодуванню, зменшується на його частину, що припадає на ці витрати. Крім того, спадкоємці мають відшкодувати витрати на поховання спадкодавця незалежно від вартості успадкованої ними частки.

У законодавстві міститься оціночна категорія «розумні витрати», що визначається двома критеріями – розміром та необхідністю здійснення. Витрати на проведення поминального обіду, який проводиться після поховання, доцільно відносити до витрат на поховання, обов'язок щодо відшкодування яких покладається на спадкоємців на підставі ст. 1232 ЦК України.

Зобов'язальне правовідношення виникає лише в тому разі, якщо кредитор сплатив власні кошти на поховання померлого. У зв'язку із цим не підлягають відшкодуванню особі одержана нею державна матеріальна допомога на поховання, а також витрачені на поховання кошти, належні спадкодавцеві.

Наголошується на необхідності вдосконалення порядку видачі нотаріусом дозволу на одержання частини вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі) передусім на відшкодування тих витрат, що були понесені особою на поховання спадкодавця.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Абібулаєва Т. Г. Борг як об'єкт спадкування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43, т. 1. С. 89–92.
2. Бондарева М. В. Спадкування права на банківський вклад. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 2. С. 6–9.
3. Гелич А. О. Відшкодування спадкоємцями витрат, які не входять до складу спадщини. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2010. Вип. 5, т. 1. С. 21–29.
4. Дигесты Юстиниана / пер. с лат. ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. 2-е изд., испр. М. : Статут, 2008. Т. 2. 622 с.

¹ Порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: затв. Наказом М-ва юстиції України, М-ва закордонних справ України від 27.12.2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04> (дата звернення: 01.02.2023).

² Правила ведення нотаріального діловодства: затв. Наказом М-ва юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10> (дата звернення: 01.02.2023).

5. Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 83–89.
6. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія. 2-ге вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
7. Кухарев О. Є. Сутність обов'язків у складі спадщини. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2020. № 4, т. 2. С. 51–57. DOI: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-08>.
8. Музика Т. О. Оціночні поняття в цивільному праві: ознаки та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 85–93.
9. Небесна З. Поховальні традиції українців на Бойківщині наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 30. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nebesna_Zoriana/Pokhovalni_tradytsii_ukraintsiv_na_Boikivschyni_naprykintsi_XX_na_pochatku_XXI_stolitti_a.pdf? (дата звернення: 01.02.2023).
10. Несен І. Поховальні та поминальні обіди в середовищі «околичної» шляхти північно-східної Житомирщини (кінець ХІХ – ХХ століття). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 241–264.
11. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Гельветика, 2021. 690 с.
12. Розгон О. В. Розпорядження заповідача, які стосуються порядку поховання, увічнення його пам'яті. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2011. № 4. С. 128–138.
13. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права. М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1953. 240 с.
14. Спадкове право : навч. посіб. / кер. авт. кол. О. В. Нестерцова-Собакарь. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 164 с.
15. Спасибо-Фатеева І. В., Надьон В. В. Правова природа обов'язків у складі спадщини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 66–75.
16. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія. Київ : КНТ, 2008. 184 с.
17. Філософія права : навч. посіб. / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
18. Ходико Ю. Є. Щодо особливостей правового режиму об'єкта спадкового правовідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40, т. 1. С. 87–90.
19. Шишка Р. Б., Сопілко І. М., Козирева В. П. Спадкове право в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. Р. Б. Шишки. Київ : Ліра-К, 2015. 216 с.

Надійшла до редакції: 14.02.2023

Прийнята до опублікування: 09.03.2023

REFERENCES

1. Abibulaieva, T. H. (2017). Debt as object of inheritance. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 43(1), 89-92.
2. Bondarieva, M. V. (2016). Inheritance of the right to a bank deposit. *Civilistic Procedural Thought*, 2, 6-9.
3. Danylian, O. H., Bairachna, L. D., Maksymov, S. I. et al. (2002). *Philosophy of law* (O. H. Danylian, Ed.). Yurinkom Inter.
4. Dohvert, A. S. (2007). The effect of the rule of law principle in the sphere of private law. *University Scientific Notes*, 2, 83-89.
5. Helych, A. O. (2010). Reimbursement by the heirs of expenses that are not part of the inheritance. *Legal bulletin of "KROK" University*, 5(1), 21-29.
6. Khodyko, Yu. Ye. (2016). Regarding the features of the legal regime of object inheritance relationship. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 40(1), 87-90.
7. Kofanov, L. L. (Ed.). (2008). *Digests of Justinian*. Statute.
8. Kukhariev, O. Ye. (2020). Essence of obligations within the assets. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*, 4(2), 51-57. <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-08>.
9. Kuznetsova, N. S. (Ed.). (2021). *Recodification of civil legislation of Ukraine: challenges of time*. Helvetica.
10. Muzyka, T. O. (2020). Evaluative Concepts in Civil Law: Features and Enforcement Practice. *Journal of Eastern European Law*, 82, 85-93.
11. Nebesna, Z. (2009). Funeral traditions of Ukrainians in Boykiv Oblast at the end of the 20th – beginning of the 21st century. *Ethnic History of the Peoples of Europe*, 30. https://shron1.chtyvo.org.ua/Nebesna_Zoriana/Pokhovalni_tradytsii_ukraintsiv_na_Boikivschyni_naprykintsi_XX_na_pochatku_XXI_stolittia.pdf?

12. Nesen, I. (2009). Funeral and memorial dinners among the “neighboring” nobility of the northeastern Zhytomyr region (end of the 19th – 20th centuries). *Visnyk of the Lviv University. Series History*, 44, 241-264.

13. Nestertsova-Sobakar, O. V. (Ed.). (2017). *Inheritance law*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

14. Rozhon, O. V. (2011). Orders of the testator, which concern the order of burial, perpetuation of his memory. *Small Notary Encyclopedia*, 4, 128-138.

15. Serebrovskii, V. I. (1953). *Essays on Soviet inheritance law*. Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR.

16. Shyshka, R. B., Sopilko, I. M., & Kozyrieva, V. P. (2015). *Inheritance law in Ukraine* (R. B. Shyshka, Ed.). Lira-K.

17. Spasybo-Fatyeyeva, I. V., & Nadion, V. V. (2016). Legal Nature of the Hereditary Relations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 66-75.

18. Stefanchuk, M. O. (2008). *Limits of exercising subjective civil rights*. KNT.

19. Zaika, Yu. O. (2007). *Inheritance law in Ukraine: formation and development*. KHT.

Received the editorial office: 14 February 2023

Accepted for publication: 9 March 2023

АЛЕКСАНДР ЕВГЕНЬЕВИЧ КУХАРЕВ,

доктор юридических наук, профессор,

Харьковский национальный университет внутренних дел,

кафедра гражданского права и процесса;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>,

e-mail: kukharyev@gmail.com

СУЩНОСТЬ ОБЯЗАННОСТИ НАСЛЕДНИКОВ ВОЗМЕЩАТЬ РАСХОДЫ НА ПОХОРОНЫ НАСЛЕДОДАТЕЛЯ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ВЫПОЛНЕНИЯ

Статья посвящена выяснению сущности обязанности наследников возместить расходы по захоронению наследодателя и особенностям ее выполнения. Отмечено, что указанная обязанность не является элементом состава наследства. Обоснован вывод, что осуществление оплаты на погребение наследодателя порождает недоговорное обязательственное правоотношение, в котором кредитором выступает лицо, понесшее соответствующие расходы, а должником – наследник при условии принятия им наследства. Такое обязательство возникает только при условии, если кредитор уплатил собственные средства на погребение умершего и эти расходы были разумными. Отмечено, что размер возмещения расходов по захоронению наследодателя зависит от правового статуса кредитора. Если расходы понесло лицо, не являющееся наследником, уплаченные средства возмещаются ему в полном объеме. Наследники же несут эти расходы в размере, пропорциональном их доле по наследству. Кроме того, наследники должны возместить расходы по захоронению наследодателя независимо от стоимости унаследованной ими доли.

Ключевые слова: *наследование, наследодатель, наследник, состав наследства, обязанность наследника, расходы на погребение, исполнение обязанностей.*

OLEKSANDR YEVHENOVYCH KUKHARIEV,

Doctor of Law, Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Department of Civil Law and Procedure;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>,

e-mail: kukharyev@gmail.com

THE ESSENCE OF THE HEIRS' OBLIGATION TO REIMBURSE FUNERAL EXPENSES OF THE TESTATOR AND PECULIARITIES OF ITS FULFILMENT

The article is aimed at clarifying the essence of the heirs' obligation to reimburse the funeral expenses of the testator and the specifics of its fulfilment. It has been noted that the specified obligation is not an element of the inheritance, and therefore the provisions of Articles 1281 and 1282 of the Civil Code of Ukraine, that define the claims of the testator's creditor against the heirs and the obligation of the heirs to satisfy the creditor's claims, are not applied in its fulfilment. It has been concluded that payment for the funeral of the testator gives rise to a non-contractual binding legal relationship in which the creditor is the person who incurred the relevant expenses, and the debtor is the heir, provided that he or she accepts the inheritance. Such

an obligation arises only if the creditor has paid his or her own funds for the funeral of the deceased and if these costs are reasonable. Payment of funeral expenses by one of the heirs is not a ground for increasing the size of the inheritance share of that heir. They can only raise the issue of partial reimbursement of the expenses.

It has been noted that the amount of reimbursement to cover the funeral expenses of the testator depends on the legal status of the creditor. If the costs were incurred by a person who is not one of the heirs, including the executor of the will, the funds paid are reimbursed to him or her in full. Heirs, on the other hand, bear these costs in the amount equal to their share in the inheritance. In addition, the heirs must reimburse the funeral expenses of the testator, regardless of the share value of the inherited property. The legislation contains an evaluative category of “reasonable expenses”, which is determined by two criteria: the amount and the necessity of the expenses. The costs for a funeral reception held after the burial should be attributed to the burial costs, the obligation to reimburse which is imposed on the heirs under Article 1232 of the Civil Code of Ukraine.

An obligation relationship arises only if the creditor has paid his or her own funds for the funeral of the person who died. In this regard, a person is not entitled to reimbursement for the state financial assistance received for the funeral, as well as for the funds spent on the funeral, which are due to the testator.

It has been emphasised that there is a need to improve the procedure for issuing a notary's permission to receive a part of the testator's deposit in a bank (financial institution), primarily for reimbursement of the expenses incurred by a person for the testator's burial.

Key words: *inheritance, testator, heir, composition of inheritance, heir's duty, funeral expenses, fulfilment of duties.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кухарев О. Є. Сутність обов'язку спадкоємців відшкодувати витрати на поховання спадкодавця та особливості його виконання. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 123–133. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.11>.

Citation (APA): Kukhariev, O. Ye. (2023). The essence of the heirs' obligation to reimburse funeral expenses of the testator and peculiarities of its fulfilment. *Law and Safety*, 1(88), 123–133. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.11>.